

Ermenistan-Türkiye “Normalleşme” Süreci; Beklentiler, Sorunlar, Çözüm Yolları Işın Eliçin - Ayça Ergun - Mustafa Aydın

1993 yılından bu yana aralarında diplomatik ilişki bulunmayan Türkiye ve Ermenistan, Azerbaycan'ın uzun seredir Ermenistan işgali altındaki topraklarını güç kullanarak geri almasından sonra kısa süre önce karşılıklı özel temsilci atayarak ilişkileri normalleştirme yolunda ilk adımı atmış oldular. Özel

temsilcilerin görevi normalleşme sürecinin yol haritasını belirlemek. ODTÜ Sosyoloji Bölümü'nden Güney Kafkasya uzmanı Prof. Dr. Ayça Ergun ve Kadir Has Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden Prof. Dr. Mustafa Aydın, çizilecek yol haritasındaki olası konu başlıklarını ve genel olarak normalleşme sürecinin önündeki olası engelleri Medyascope'tan Işın Eliçin'e değerlendirdi.

Aşağıdaki metin, Işın Eliçin'in Medyascope TV'de 14.12.2021 tarihinde Mustafa Aydın ve 16.12.2021 tarihinde Ayça Ergun ile gerçekleştirmiş olduğu söyleşilerin deşifre edilmesinin ardından, metnin taraflarca gözden geçirmesi ve 15.01.2022 tarihinde iki ülke özel temsilcileri arasında gerçekleştirilen ilk toplantıdan sonra son soru ve cevaplarının eklenmesi ile oluşturulmuştur.

Işın Eliçin (I.E.): *Normalleşmeye dönük ilk adımların zamanlamasını değerlendiriyoruz? Bu yaz, Karabağ'da Ermenistan ile Azerbaycan arasında 44 gün süren savaş sonucunda Azerbaycan Ermenistan'ın işgal ettiği toprakları geri aldı. Böylece Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkileri normalleştirmek için koyduğu bir ön koşul yerine gelmiş oldu. Öyleyse, şimdi normalleşme hızla başlayabilir mi? Artık her şey yolunda mı?*

Mustafa Aydın (M.A.): Değil maalesef. Tabii ilk etapta Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesinden dolayı Türkiye ve Ermenistan arasında diplomatik ilişkilerin bulunmaması normalleşme için büyük bir engeldi ve o engelin ortadan kalkması herkesi bir miktar umutlandırdı bu konuda. Zaten Türkiye'de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, Ermenistan'da da Başbakan Paşinyan'ın ilk açıklamaları normalleşme sürecinin başlayabileceği yönündeydi. Fakat bunun gerçekleşebilmesi için belirli bir süreç gerekiyor. Öncelikle Ermenistan Başbakanının ülkesindeki durumu kontrol altına alması önemliydi. Çünkü bir savaş kaybetti ve bununla birlikte Ermenistan'ın bağımsızlığından bugüne kadar toprak kaybeden ilk lider oldu Paşinyan. Dolayısıyla kendisine karşı ülke içerisinde belli bir muhalefet oluştu, bir darbeye benzer bir girişim oldu ve bir erken seçim yaşandı. Bunları atlattı Paşinyan ve seçimden de güçlenerek çıktı. Dolayısıyla Türkiye ile ilişkileri düzeltme yolunda adım atabilir hale geldi. Hatta daha Türkiye ile görüşmelere başlamadan, bazı adımları da tek taraflı attılar. Örneğin Azerbaycan'dan Türkiye'ye ya da Türkiye'den Azerbaycan'a doğru giden

uçaklar Ermenistan hava sahasını kullanabiliyorlar artık. Bunu sessiz sedasız açtılar hem Türkiye hem Azerbaycan uçaklarına. Türkiye tarafında ise çok özel bir adım gerekmiyordu ama esas itibariyle Türkiye bir süre daha Azerbaycan'ı izlemek istedi. Çünkü savaş sona erdi ama henüz bir barış antlaşması imzalanmadı. Ateşkes var ama resmi olarak barış yok henüz. Ayrıca Türkiye ve Azerbaycan açısından önemli olan, Azerbaycan'dan Nahçıvan'a, oradan da Türkiye'ye bağlanacak bir ulaşım koridoru oluşturulması meselesi var. Ve son olarak, Ermenistan ile Azerbaycan arasında hala zaman zaman ateşlenen bir gergin ortam da var. Dolayısıyla Türkiye biraz da bunları takip etmek istedi. Geldiğimiz nokta itibari ile Dışişleri Bakanının açıklamasından anladığımıza göre, Türkiye de yavaş yavaş adım atmaya başlamış. Türkiye'nin ABD eski büyükelçisi Serdar Kılıç özel temsilci olarak atandı. Bir başka önemli nokta Dışişleri Bakanı'nın açıklamasında "normalleşme" ifadesini kullanıyor olması. Aslında bölgeyi yakından takip etmeyenler için bu pek önemli bir şey ifade etmeyebilir ama özellikle Ermenistan iç siyaseti açısından bu önemli bir nüansa işaret ediyor. Daha önce 2009'da Türkiye ile Ermenistan Zürih Protokollerini imzaladıklarında iki ülke arasında sözü edilen süreç İngilizce 'reconciliation' yani uzlaşma-barışma idi. Orada iki ülke ilişkilerinde basitçe normalleşmenin ötesinde bir durumun sağlanması söz konusuydu. Nitekim sürecin bir tarafında "Ortak Tarih Komisyonu" kurulması yoluyla ilişkilerin en çetrefil konusunu da ele almak öngörülmüştü. Bu sefer ise Ermenistan Başbakanı Paşinyan özellikle kendi ülkesindeki eleştirileri yönetebilmek açısından daha önceki sürece benzer bir durumun -en azından şimdilik- söz konusu olmadığını, sadece iki ülke ilişkilerinin normalleştirilmesini hedeflediklerini söylüyor. Bu bir anlamda "aramızdaki sorunları çözmeyi değil, sorunları bir kenarda tutup, ilişkiyi başlatmayı konuşacağız" demek. Bu Türkiye açısından belki çok bir şey ifade etmiyor olabilir ama Ermeniler açısından terminoloji önemli. Bu çerçevede, bilinçli tercih olduğunu varsayarak, bizim Dışişleri Bakanı'nın da aynı terminolojiyi kullanmasını ben önemsedim.

Ayça Ergun (A.E.): Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşme diye tanımlayabileceğimiz sürecin başlaması, özellikle İkinci Karabağ Savaşı'ndan sonra Rusya aracılığıyla gerçekleştirilen Azerbaycan-Ermenistan arasındaki ateşkesin sağlanmasının ardından beklemediğimiz bir gelişme değildi. Bu beklediğimiz bir süreç olmamakla birlikte ben daha çok normalleşmenin ışığında değerlendirmeler değil de biraz daha normalleşmenin gölgesinde bir

değerlendirme yapmanın daha uygun olduğunu düşünüyorum. Çünkü Güney Kafkasya'daki durum hala kırılğan, hassas ve gergin. Temmuz 2020'den önce, yani İkinci Karabağ Savaşı başlamadan önce de gergin ve kırılğandı. Her ne kadar Azerbaycan'ın işgal altındaki bölgelerini kurtarmış olsa da bölgedeki durum birkaç sebepten dolayı hala daha hassasiyetini ve kırılğanlığını koruyor. Şöyle ki, Güney Kafkasya'da artık çok daha güçlü bir Azerbaycan ile çok zayıflamış bir Ermenistan var. Bölge ülkelerinin dışında olan ama bölgesel konularda bölgenin içinden kabul edebileceğimiz Rusya ve Türkiye var. Türkiye ve Rusya'nın Güney Kafkasya politikasında, Güney Kafkasya'nın istikrar ve güvenlik açısından yeniden şekillenmesinde, özellikle iş birliği olanaklarının belirlenmesinde ama aynı zamanda iş birliği olanaklarının önündeki engellerin de tespit edilmesinde çok önemli iki aktör olarak karşımıza çıktığını görüyoruz. Burada Türkiye'nin oyunu değiştirici, Rusya'nın ise oyun kurucu olduğunu gözlemlemek de mümkün. Bütün bu süreçte, yani İkinci Karabağ Savaşı'nın başlamasını takip eden süreçte de daha önceki yaklaşık 30 yıla yakın bir süre bölge meseleleri ile ilgilenen Batılı ülkelerin, özellikle Avrupa Birliği'nin ve Amerika'nın savaş sürecinde, görünürlüğünün son derece azaldığını tespit etmek mümkün. Bu açıdan değerlendirdiğimizde Güney Kafkasya'daki bölgesel entegrasyon, bölgedeki iş birliği, işbirliği olanaklarının değerlendirilmesi, sorunların tespiti ve çözüm yollarının üretilmesi açısından üç Kafkasya ülkesi olan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın yanı sıra en önemli iki gücün Rusya ve Türkiye olduğunu görüyoruz. İkinci Karabağ Savaşı'na kadar uluslararası hükümetler arası bir örgüt olarak Avrupa Birliği ve Avrupa Birliği'nin Avrupa Güvenliği İş Birliği Teşkilatı kapsamında Minsk grubu ana meditasyon görevini yürüten uluslararası, hükümetler arası bir birim olarak karşımıza çıktı. Fakat bu süreçte Avrupa Birliği Genelinde Minsk Grubu'nun özelinde çatışmanın uluslararasılaşması bölge ülkelerini herhangi bir barışa götürmedi. Bu açıdan değerlendirdiğimizde aslında Minsk Grubu özelinde Avrupa Birliği politikasının bölgede iflas etmiş olduğunu ya da rüştünü ispatlayamamış olduğunu, daha pasif kaldığını söylememiz mümkün. İkinci Karabağ sürecinde ve sonrasında yani 10 Kasım 2020'ye kadar olan süreçte ateşkes anlaşması imzalanana kadar olan süreçte çok sayıda uluslararası gözlemci Batı nerede, Avrupa Birliği nerede ve Amerika Birleşik Devletleri nerede gibi sorular sordular elbette. 15 Aralık 2021'deki Doğu Ortaklığı Toplantısı'nda Cumhurbaşkanı Aliyev ve Başbakan Paşinyan'ın Avrupa Birliği çatısı altında bir araya geldiler. AB Güney Kafkasya ve Gürcistan'daki Kriz Özel Temsilcisinin bölgede yaptığı görüşmeleri takiben yapılan bu toplantı ile AB'nin bölgedeki varlığını yeniden şekillendirme niyetinde olduğunu görüyoruz. Bunun ne kadar etkin ve etkili olacağını önümüzdeki süreçte

daha iyi görebileceğiz. Şimdilik bir niyet olarak değerlendirmek mümkün. Zira AB varlığının Azerbaycan ve Ermenistan tarafından nasıl karşılanacağını da izlememiz gerekiyor. Şu anda masada konuşulan bölgesel iş birliği olanakları açısından en belirgin alternatif 3+3 formülü. 3+3 formülü ise Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ile Rusya, İran ve Türkiye'nin bulunduğu bir platform ki bu platformun kendi içinde birtakım sorunları var. Bu altı ülkenin bir diğerine bazı durumlarda ikisine karşı güven sorunu var. Özellikle de Gürcistan ve Rusya örneğinde. Şimdi 3+3 formülünün geçerliliği, olasılıkları ve olabilirliği üzerine konuşulurken Avrupa Birliği tarafından bir girişim oldu. Azerbaycan ve Ermenistan liderlerinin bir araya gelerek, özellikle de bölgesel iş birliği olanaklarının altını çizerek toplanmış olması, Avrupa Birliği'nin bu bölgedeki etkisinin demeyelim şimdilik ama rolünün yeniden tanımlandığının, bölgeye yeniden girmeye çalışıldığının bir işareti olarak elbette kabul edilebilir.

I.E.: *Bloomberg'den bir yazar, ismini vermediği bir dışişleri kaynağına dayanarak Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Joe Biden'ın, Roma'daki görüşme sırasında, Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan normalleşme yönünde adım atmasını talep ettiğini yazdı. Bu sürecin başlatılmasında Biden'ın talebi mi etkili olmuştur? Amerika bunu istemiş olabilir mi? Ayrıca Rusya çok önemliydi ateşkesin sağlanmasında, onun pozisyonu nedir böyle bir normalleşme sürecinde?*

M.A.: Biden'ın isteyip istemediğini bilmiyorum ama isteyebileceğini düşünüyorum. Amerika geçmişten beri Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin düzeltilmesini, sınırın açılmasını, diplomatik ilişkilerin kurulmasını istiyor fakat iki ülke ilişkilerinin mevcut durumunu dikkate aldığımızda, Türkiye'nin bugünkü şartlarda "Amerika bunu istiyor diye bu tür bir adım atıp atmayacağı" konusunda bende çok ciddi soru işaretleri var. Amerika'nın şu an Türkiye'den ekstra bir şey isteyebilecek bir yakınlığı da yok zaten; Türkiye ile ilişkileri ortada. Bunun karşılığında Türkiye'ye bir şey vaat ediyorsa belki olur, ama onu da şüphe ile karşılarım. Tüm bu nedenlerle ben bunun olduğuna pek ihtimal vermiyorum. Ayrıca, daha çatışmanın sonuçlandığı ilk günden itibaren Türkiye'nin bu yönde açıklamaları oldu. O nedenle Amerika Birleşik Devletleri'nin özel bir cesaretlendirmesine ihtiyacı olduğunu sanmıyorum. Rusya açısından aynı şeyi söyleyemeyeceğim. Rusya çok daha önemli burada. Amerika ve Batı'nın geneli bu bölgeden büyük ölçüde dışlanmışken, Rusya bölgedeki yerini ve kontrolü arttırmış

durumda. Ayrıca Ermenistan söz konusu olduğunda, Rusya'nın etkisinin bölgenin kalanından çok daha fazla olduğunu da dikkate almamız gerekir. Zira Ermenistan'da neredeyse tüm önemli sanayi kuruluşları, enerji üretim kuruluşları, ulaşım alt yapısı, Rusların kontrolüne geçmiş durumda. Aynı zamanda, şimdi Rusya Ermenistan-Azerbaycan sınırına da barış gücü konuşlandırdığına göre, Gürcistan sınırı hariç, Ermenistan'ın tüm sınırları (Türkiye, İran, Azerbaycan) Rus güçleri tarafından kontrol ediliyor. Bunların ötesinde ülkede Rus askeri üssü de var. O nedenle Rusya'nın ne söyleyeceği, nasıl duracağı çok önemli. Ben pek çok kişinin aksine, Rusya'nın Türkiye-Ermenistan normalleşmesi konusuna çok olumsuz yaklaşmadığını düşünüyorum. Çünkü pek çok kişide "Rusya Ermenistan ile Türkiye'nin arasının düzelmesini istemez, çünkü bu Ermenistan'ı Batı'ya yaklaştırır" diye genel bir kanı var. Fakat 2009'daki anlaşmanın imzalanma törenini hatırlarsanız, o dönemki Rusya Dışişleri Bakanı -ki halen bu görevi sürdürüyor- Lavrov'un son dakikada antlaşmayı imzalamak istemeyen Ermenistan Dışişleri Bakanı'nın kulağına eğilip bir şeyler söylediğini ve önüne de bir kâğıt koyduğunu görmüştük. Ondan sonra bakan metni imzalamıştı. Arka planda bir sürü başka hikâye de anlatılıyor ama Rusya o zaman sürece olumlu katkı sağlamıştı. Ben bugün de genel anlamda Rusya'nın çok negatif baktığını düşünmüyorum ve engelleyici olacağını sanmıyorum. Zira Rusya'nın Kafkasya'da Türkiye'yi kendisine büyük bir tehdit olarak gördüğünü sanmıyorum. Her halükârda, Ermenistan'ın hem Türkiye'yi hem Azerbaycan'ı dengelemek açısından Rusya'ya ihtiyacının devam edeceğini de görüyor. Rusya açısından daha önemli görünen konu Batı'yı bölgeden uzak tutmak. Bunun için Türkiye'nin işbirliği de önemli. Bu sağlandığı sürece, Türkiye-Ermenistan normalleşmesi Rusya açısından büyük bir sorun teşkil etmez.

A.E.: Amerika'nın da telkini ile normalleşme sürecinin başladığı iddiası yeni bir iddia ve bazı ulusal ve uluslararası gözlemciler bunu ifade etmiş durumdadır. Türkiye'nin ve Ermenistan'ın karşılıklı temsilci atamaları ile normalleşme sürecinin başladığını söyleyebiliriz. Mesele bunun ne ölçüde sürdürülebilir olacağı ile ne kadar etkili olacağı. Diğer taraftan bu süreç ileride Türkiye-Rusya ilişkilerini tehlikeye atar mı sorusunu sormak için bence çok erken. Ancak özel temsilcilerinin ilk toplantısının Moskova'da gerçekleştirmiş olması, Rusya'nın şimdilik ev sahibi rolünü üstlenerek süreci olumlu gördüğünün bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bugün Avrupa Birliği'nin bir bölge dışı aktör olarak, bölgede var olduğunu söyleyebilir miyiz? Hayır söyleyemeyiz ama girmeye

çalıştığını, bölgedeki konumunu yeniden yapılandırmaya çalıştığını, bölgedeki çabasının yeniden gündemde olduğunu söylemek mümkün çünkü sizin de bildiğiniz gibi Ekim ve Kasım 2021'de Avrupa Birliği Kafkasya ve Gürcistan'daki kriz özel temsilcisi olası bölgesel iş birliği olanaklarını değerlendirmek için Ermenistan'da, Azerbaycan'da, Gürcistan'da ve hatta Türkiye'de görüşmelerde bulundu. Yani belki de Doğu Ortaklığı Toplantısına kadar olan sürece ilişkin olarak özel temsilcinin ziyaretlerinin bir açıdan bir haber verme niteliğinin olduğunu, haberdar edici olduğunu söylemek mümkün. Ama açıkçası henüz daha biz bölgede Amerikan etkisini görmeye başlamadık. Görmeye başlamadığımız bir şeyin üzerinden de normalleşme olursa, Türkiye ile Rusya arasındaki denge bozulur mu bozulmaz mı gibi bir değerlendirme yapmak istemiyorum.

I.E.: Normalleşme önünde en zor konulardan biri 1915 Olayları. Ama daha önce 2009'daki açılım sürecinde, normalleşme adımlarında da gördük ki liderler isterlerse, zorlu konuları bir şekilde erteleyebiliyorlar. O zaman tarih komisyonları kurulsun denmişti. Bu sorun, her iki ülke için de ekonomik yakınlaşma mevcut konjonktürde daha öncelikli gibi gördüğümüz için, geri planda kalacak mıdır?

M.A.: Kalacağını sanmıyorum maalesef. Bu coğrafyada ilişkilerin geliştirilmesi, düzenlenmesi ve kontrolü açısından baktığımızda ekonomi birinci sırada olmuyor. Şimdiden süreç içerisinde sorun olabilecek olan iki konu gözüküyor: İlki sınır meselesi. Bu Türkiye'de hiç gündeme gelmiyor ama Türkiye-Ermenistan sınırı konusu özellikle Ermenistan'da iç siyaset açısından özellikle milliyetçi kesimlerin dile getirdiği bir konu. Ermenistan bağımsızlığının ardından 1990'lı yılların başında AGİT'e üye olurken iki ülke arasındaki mevcut sınırları tanıdığını ilan etmişti; zaten AGİT şartı da bunu gerekli kılıyordu. Ama o günden bugüne kadar çok sayıda Ermeni siyasetçi ve zaman zaman da yönetici kademesinde olanlar konuşmalarında sınırla ilgili farklı görüşler ifade ettiler. Türkiye açısından bu aslında Karabağ'ın işgalden kurtarılmasından daha önemli bir mesele. Çünkü kendisini ilgilendiriyor. Herhangi bir normalleşme sürecinde Ermenistan'da süreci baltalamak isteyebilecek aşırı milliyetçi gruplar sınırı tanımama konusunu yeniden gündeme getirebilirler. Bu da Türkiye'de karşı reaksiyona neden olarak, Ermenistan'ın tekrardan, belki de yazılı olarak, sınırı teyit etmesini isteyebilir. Bu da Ermenistan'da Paşinyan'ı siyaseten zor duruma düşürüp, süreci sıkıntıya sokabilir. Süreç içerisinde sıkıntı oluşturabilecek ikinci konu, sizin de sorunuzda

belirttiğiniz 1915 olaylarının nasıl ele alınacağıdır. Aslında Ermenistan'ın 'şu anda sadece normalleşme peşindeyiz, barışma değil' söyleminin arkasında bu konu var. Ermenistan Başbakanı bu yolla 1915 olaylarının kendi ülkesinden daha sürecin en başında gündeme gelip, süreci baltalamasını engellemeye çalışıyor. Biliyorsunuz, daha önce iki ülke yakınlaşma süreci başlattığında "tarih komisyonu" meselesi vardı: Ortak bir komisyon kurulacaktı ve tarihte olmuş olaylar üzerine görüşülecekti. Tam olarak da görüşüp ne yapacakları belli değildi. Bu noktada ifadelerim biraz 'yuvarlak' görülebilir ama zaten 2009 protokolleri bu konuyu bu şekilde muğlak ele almıştı. Diplomaside sık kullanılan bir yöntemle ("inşa edilmiş muğlaklık"), iki taraf da kendi kamuoylarına istedikleri gibi yorumlayabilsinler diye, bu konu o şekilde özel olarak muğlak bırakılmıştı. Bugün böyle bir süreç yok ortada. Şu anda Ermenistan 'soykırım meselesini mesele etmeden ilişkileri normalleştirelim, kapıyı açalım ve ticaret başlasın' yaklaşımı içerisinde ama bu konuyu belli bir noktada bir şekilde ele almadan fazla ilerlenebileceğini düşünmek pek gerçekçi gözüküyor. Türkiye açısından da bu önemli; zira Türkiye de artık bu konuyu tamamen arkada bırakmak istiyor ve özellikle Ermenistan ile işbirliği yaparak bir anlamda Ermeni diasporasını da bertaraf etmeye çalışıyor. Ama bu konu konuşulmadan bu pek mümkün olmayacaktır. Bu konunun bir başka boyutu daha var: 2009'daki protokol imzasıyla başlayan sürecin çökmesinin arkasındaki birçok nedenden bir tanesi de Ermenistan'da bu konu üzerinden özellikle de diasporanın etkisi ile tüm yakınlaşma sürecinin Anayasa Mahkemesine taşınması ve oranın da hükümeti zorlayıcı, hatta büyük ölçüde elini bağlayacak, protokollerin anayasaya aykırı olduğuna dair bir tavsiye kararı alması da vardı. Bu nedenle Diasporanın Ermenistan'daki etkisini göz ardı etmemek gerekiyor. Bu durum, ilerleyen adımlarında Ermenistan hükümetini çok sıkıntılı bir pozisyona getirebilir. Tabii sizin biraz önce söylediğiniz gibi, ABD Başkanı Joe Biden'ın 'soykırım' ifadesini kullanmış olması bir anlamda Türkiye'nin üzerindeki uluslararası baskıyı azalttı ve bir rahatlama getirdi, ama bundan sonrasının ne olacağı sorusu açıkta duruyor. Biden bu adımı attı ve Türkiye buna bir karşılık vermedi. Peki seneye ya da iki sene sonra, üç sene sonra konu başka bir yere giderse ne olacak? Örnek vermek gerekirse, ABD Başkanı ya da Amerikan iç siyasetinin başka kurumları -mesela ABD mahkemeleri- "madem ABD yönetimi bunu artık kabul etti, zaten Amerikan başkanının söylemine Türkiye de itiraz etmiyor" diyerek, Ermeni diasporasının açtığı ama mahkemelerin bugüne kadar 'bu konu dış politikayı ilgilendirir, o da Başkanın yetkisindedir' diyerek ilerletmediği çok sayıda davayı ilerletmeye karar verirlerse ne olacak? Bugüne kadar Başkan veya ABD yönetimi Kongre'de Türkiye aleyhine çıkacak kararları "bu

Amerika'nın uluslararası çıkarlarını zedeler" diyerek durduruyor veya yumuşatıyordu. Şimdi bu açıklama yapıldığına göre demek ki öyle düşünülüyor artık. O zaman Kongre'de Türkiye'yi zorlayacak kararların ya da ABD mahkemelerinde Türkiye'den tazminat istenen davaların önü açılacak mı? Açılırsa bu Türk-Amerikan ilişkilerini ve daha önemlisi normalleşme kapsamındaki Türkiye-Ermenistan ilişkilerini nasıl etkileyecek? Bunlar mayınlı alanlar olarak duruyor. Ama önemli bir adım, iki ülke ilişkilerinin normalleştirilmesi için. Biraz sakince izlenilmesi gerekiyor. Çünkü iki tarafta da iç kamuoylarının hassas olduğu konular bunlar.

A.E.: Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası genelinde, ya da Türkiye-Azerbaycan ilişkileri özelinde veya Türkiye-Ermenistan ilişkileri özelinde değerlendirdiğimiz zaman, en önemli meselelerden bir tanesi bölgede iş birliğinin sağlanması. Ama her üç ülke için ekonomik çıkar her şey demek değil. Bu açıdan değerlendirildiğinde, biraz daha geçmişin etkisini, bölgedeki çatışma dinamiklerini ve olabilecek çatışma dinamiklerini göz önünde bulundurmak gerekir. Her üç ülke için de özellikle Sovyetler Birliği'nden sonra bağımsızlığının ilan eden Azerbaycan ve Ermenistan için ulusal kimliklerin son derece büyük bir önemi var. Bu yüzden, bölgesel işbirliği gerçekleşirse ekonomik kalkınma olur, ticaret artar, ortak enerji, ulaşım projeleri gerçekleştirirsek de hem her üç bölge ülkesini kalkındırırız, herkes kazanır gibi savlar, doğru olmakla birlikte her zaman gerçekleştirilebilir değil. Zira özellikle ulusal kimlikler göz önüne alındığında ekonomik çıkara rağmen, işbirliği kolay yapılandırılacak bir meseleden ziyade başarı ihtimali tartışılabilir bir mesele olarak karşımıza çıkıyor. Bütün bunları değerlendirirken de bölgesel iş birliği olanaklarını değerlendirirken de biraz bölgedeki ötekileştirme ve düşmanlaştırma unsurlarının ortadan kaldırılmasına da bakmak gerekiyor. Bu sadece Sovyetler Birliği Dönemi'nde değil, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki dönemde de güçlenen birtakım algıların yavaş yavaş ortadan kaldırılması ile mümkün. Ama bölgesel iş birliği olsun, çok güzel, elbette olmalıdır. Ancak bölge ülkeleri açısından değerlendirdiğimizde, çıkar ve kazanç o kadar nötr tanımlar değil ve çoğu zaman da feda edilebilecek unsurlar. Yani ortada bir tarih yükü var, ortada bir savaş yükü var ve ortada hala kırılğan, aslında önümüzü de çok iyi göremediğimiz bir durum var. Bu sebeple hem bölge ülkelerinin hem Türkiye'nin hem Rusya'nın hem de Avrupa Birliği'nin kendilerinin konumlandırılması açısından biraz daha zamana ihtiyaç olduğunu düşünüyorum. Herhangi bir bölgesel işbirliği imkânı ki, bu üniversiteler arası toplantılar da

olabilir, sivil toplumlar arasında diyalog da olabilir, ya da liderler arasındaki diyalog da olabilir; tüm bunların bir oydaşma esasında şekillenmesi gerekir. Her türlü işbirliği oydaşmasının, her türlü işbirliği aracının birkaç tane ana prensip üzerine oturması şarttır. Bu öncelikli olarak toprak bütünlüğüne saygı. Yani ülkelerin birbirlerinin toprak bütünlüğü ile sınırların dokunulmazlığı ilkesini tanıması ve saygı duyduklarını açıkça ifade etmeleri gerekir. Özellikle de Ermenistan'ın. Bu oydaşmanın da tartışmasız olması gerekir. Henüz daha biz bu oydaşmanın sağlanabildiğini görmüyoruz. Çünkü bir ateşkes anlaşması var ama henüz bir barış antlaşması yok. Ümit ediyoruz ki bu barış anlaşması sağlandığında, bölgedeki bütün ülkeler, birbirlerinin toprak bütünlüğüne ve sınırlarının dokunulmazlığına ilişkin olarak koşulsuz bir şekilde, sorgulanamaz bir şekilde taahhütlerini yerine getireceklerini açıkça ifade edeceklerdir. Aynı şekilde 3+3 formatının önündeki en büyük engel, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün ihlal edilmiş olmasıdır. Bu açıdan değerlendirdiğimizde 3+3 formülü çok da fazla oydaşma esasında şekillenebilecek bir formül olarak karşımıza çıkmıyor. Savaşlar ve çatışmalar elbette bir ulusal hafıza yaratıyor. Bu ulusal hafızanın daha öncesi de var. Bu sadece 30 yıllık bir hafıza değil. Ermenistan ve Azerbaycan halkları, Sovyetler Birliği döneminde bir arada oturup, bir arada yaşama, arkadaşlık, komşuluk ilişkileri geliştirme geçmişine ve tecrübesine sahipler. Yani bu iki halk birbirini çok yakından tanıyor. Çok yakından tanıyor olmalarının ilerideki bölgesel işbirliği olanaklarına çok ciddi katkı sağlayacağını düşünüyorum. Ama bir de savaş döneminde, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesinden dolayı, oluşan bir ulusal hafıza var. Bugünkü durumda hem Ermenistan'ın yenilgisini sindirebilmesi için hem de Azerbaycan'ın zaferinin tadını çıkarabilmesi için belli bir süreye ihtiyaçları olduğunu düşünüyorum. Bu süre henüz daha dolmadı. Bu süre dolduktan sonra, biraz önce bahsettiğiniz ötekileştirme ya da düşman imajı ortadan kaldırılabilir. Bunun için bir miktar zamana ihtiyacımız var. Aynı şekilde toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı meselesi Türkiye-Ermenistan ilişkileri açısından da önemli. Ermenistan'ın da artık Türkiye'nin toprak bütünlüğü, sınırlarının dokunulmazlığı ilkesine saygı duyduğunu açık bir şekilde ifade etmesi gerekiyor. Bunun sağlanması liderler seviyesinde mi olur, tarih komisyonları aracılığıyla mı olur, yoksa sivil toplum örgütleri ile mi olur, bunları konuşmak için daha erken. Zira siyasal seçkinler düzeyindeki saygı ifadesinin toplumsal düzeyde de karşılığını bulması gerekiyor. Ancak en azından liderler seviyesinde bu iki hususun özellikle altının çizilmesi gerekiyor. Yani bunlara saygı açık bir şekilde ifade edilmeden herhangi bir bölgesel iş birliği olanağını, ayakları yere basacak şekilde tartışabilme olanağımız pek yok.

I.E.: Türkiye'nin seçim sürecine girdiğini düşünürsek, bu bahsettiğiniz mayınlı alanlar nedeniyle siyasetçiler risk almak istemeyecektir muhtemelen. Yani normalleşme süreci yavaş ilerleyecek diye anlıyorum. Ya da tersinden sorarsam normalleşme sürecini başlatmış olmanın acaba iktidara seçim kazanma açısından herhangi bir yararı olabilir mi?

M.A.: Burada AKP'nin ittifak ortağı MHP'nin pozisyonu önemli olacaktır. Bir de tabii genel kamuoyu Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin gelişimi konusunda hep hassas olmuştur. Ben yönetilemeyecek bir süreç olmadığını düşünmekle birlikte, bunun hassas bir konu olduğunun da unutulmaması gerektiğine inanıyorum. Şu nedenle yönetilebilir diyorum; en son protokoller konusunda kamuoyunda itiraz yükseldiğinde, bu büyük ölçüde Azerbaycan'ın etkisi ile olmuştu. Azerbaycan'ın veya Azerbaycan'a yakın medya kuruluşları ile bazı araştırma merkezlerinin kamuoyu oluşturma çalışmaları ile ciddi bir duyarlılık oluşmuştu. Bu duyarlılık özellikle MHP tabanında ve hatta daha geniş milliyetçi tabanda karşılık bulmuştu. Şimdi böyle bir sorun gözüküyor. Zira Azerbaycan bu konuya olumlu yaklaşıyor. Tabii hala Türkiye'deki milliyetçi gruplar -ki bunları ben sadece MHP tabanı olarak görmüyorum, CHP içindeki ve daha geniş düzlemdeki ulusalcıları da düşünmek gerekiyor- gelecekte hükümet açısından yakınlaşmayı sorunlu hale getirebilirler. Onlar söz konusu olduğunda, Azerbaycan'dan ziyade tarih komisyonu ve 1915 olaylarının nasıl tanımlanacağı konusu daha önemli hale geliyor. Orada Ermenistan'dan birtakım yetkili kişiler, cumhurbaşkanı ya da meclis başkanı ya da anayasa mahkemesi başkanı, yani Paşinyan dışında birileri sürece taş koymak için bu konuyu sürekli gündeme getirip, kaşımaya başlarsa, o zaman bunun Türkiye'de mutlaka bir karşılığı olur. Bunun yanı sıra, seçime doğru giden bir Türkiye'de her konunun siyasallaşabileceğini de unutmamak lazım. Çünkü %1 bile olsa her oy şu an çok önemli gözüküyor.

Buna mukabil, hükümetin dış politikada başarı hikayelerine ihtiyacı var. Her hükümetin vardır, ama mevcut hükümetin belki biraz daha fazla var. Zira son 2-3 yılda dış politikada pek öyle büyük başarı hikayesi yok. Daha fazla rakiplerle ve düşmanlarla savrulma hikayeleri var. Dolayısıyla bir başarı hikayesi fena olmaz hükümet açısından. Özellikle II. Karabağ Savaşı'ndaki Türkiye'nin rolünü de iyi kullanmışken, bu süreci ek bir başarı ile taçlandırma iyi olabilir. Ama bunun kamuoyu nezdinde ne kadar etkili olacağını bugünden kimsenin bilmesi mümkün

değil. Zaten dış politika konuları, Türkiye’de bizim yaptığımız kamuoyu araştırmalarının da gösterdiği üzere, üç-dört ay kadar etkili oluyor kamuoyu nezdinde. Kamuoyunun görüşlerinin 3-4 ay kadar etkileyebiliyor ve sonrasında uzun dönemde oya tahvil olan bir sürece pek dönüşmüyor. Bu açıdan bakarsak, Türkiye-Ermenistan normalleşme süreci Türkiye kamuoyu için fazla öneme alınacak bir konu değil. Bazı küçük grupları bir kenara bırakırsak, genel kamuoyu açısından daha çok, “olsa da olur, olmasa da olur” şeklinde bakılan bir konu bu. O nedenle kamuoyunun siyasi seçimlerini çok fazla etkileyeceğini düşünmüyorum. Çok negatif ya da çok pozitif etkisi olacağını düşünmüyorum; yeter ki Türkiye’deki kutuplaşma ortamının bir parçası haline gelmesin. Onun bir parçası haline gelirse, o zaman ne olacağını kimse kestiremez. Aksi halde hükümetin bir önceliği olacağına da ihtimal vermiyorum. Bu, dışardan ekstra bir etki olmadıkça, şimdilik Türkiye’deki siyasi tartışmalar dışında kalarak kendi yolunda ilerleyecek bir süreç gibi gözüküyor bana.

A.E.: Bence normalleşme süreci çok yavaş ilerleyecektir, tedbirli ve aşamalı şekilde ilerleyecektir. Çünkü Türkiye-Azerbaycan ilişkileri Türk kamuoyu için sıradan bir ilişki ağı değil. Yani ‘bir millet iki devlet’ söylemi elbette tarihsel olarak var ve yaygın bir söylem. Ama artık Türkiye ve Azerbaycan ikili ilişkiler açısından değerlendirdiğimizde ‘bir millet iki devlet’ söyleminin ya da şiarının da çok ötesine geçmiş durumdadır. Türkiye-Azerbaycan stratejik ortaklık tanımının bile ötesinde ve üstünde, istisnai, ayrıcalıklı ve özel bir ilişki ağına sahipler. Bunlar sadece liderler ve siyasal seçkinler özelinde değil, aynı zamanda kamuoyları düzeyinde karşılıklı olarak içselleştirilmiş ve artık neredeyse aidiyetin bir parçası haline gelmiş unsurlar. Türkiye-Azerbaycan arasında bir duygudaşlık var, bir his ortaklığı var. Bu açıdan değerlendirildiğinde Türkiye kamuoyu için Türkiye-Azerbaycan ilişkileri herhangi bir başka ikili ilişki ile karşılaştırılabilir durumda değil. Bu yüzden de çok büyük bir hassasiyet var bu konuya ilişkin olarak. 2023’e kadar olan seçim sürecinde de kamuoyu düzeyindeki bu hassasiyet çok ciddi bir şekilde göz önünde bulundurulması gereken bir husus bence.

I.E.: Son olarak, 14 Ocak 2022 tarihinde özel temsilcilerin Moskova’da yaptıkları görüşmeyi nasıl değerlendiriyorsunuz?

M.A.: Özel temsilcilerin atanmasını ve ilk görüşmenin gerçekleştirilmiş olmasını önemsiyorum. Bunlar sürecin ilerletilebilmesi için gerekli unsurlar. Zira fikri takip açısından ilerleyen sürecin takibinin birinin sorumluluğunda olması önemli. Elbette esas sorumlu siyasi karar alıcılardır ama konunun ayrıntılarını sürekli takip eden ve gerektiğinde konuyu siyasi karar alıcıların önüne getirecek birilerinin olması önemlidir. Ayrıca süreçte atılacak adımların, uygulanacak ilkelerin belirleneceği bu tür bir yapılanma çok gerekli ve faydalı olacaktır. Diğer yandan, ilk toplantının Moskova'da yapılması önerisinin Ermenistan'dan geldiğini ve Türkiye'nin de buna itiraz etmediğini biliyoruz. Tabii Türkiye'nin pozisyonunun 'ilk toplantı Moskova'da olabilir ama sonrasında dönüşümlü olarak iki ülkede yapılmalı' şeklinde olduğunu da kaydetmek lazım. Bu noktada bu tür görüşmelerin en azından başlangıçta ilgili iki ülke dışında üçüncü bir ülkede yapılmasının diplomaside sık kullanılan bir yöntem olduğunu hatırlamalıyız. Nitekim 2009 protokollere giden süreçteki görüşmeler de İsviçre'de yapılmıştı. Ama bu bölgede Rusya'nın adı geçince herkes bir miktar tedirgin olur. Zira, Rusya bu bölgedeki herhangi bir üçüncü ülke değildir, hemen her konunun içindedir, hatta parçasıdır. En son Karabağ savaşında ve sonrasında süreçlerde ne kadar işin içinde olduğunu gördük. Bu nedenle ilk görüşmenin Moskova'da yapılmış olmasının özellikle Türkiye kamuoyunda bazı kesimlerde rahatsızlığa neden olduğunu görmek lazım. Yine de bunun daha sürecin en başından Rusya'nın desteğini almak ya da en azından itiraz etmesini önlemek açısından önemli olabileceğini de kabul etmek gerekiyor. Zira Rusya bu tür "arabulucu" pozisyonlarda olmayı seven bir ülke; bunu dış ilişkilerinde çok yapıyor. O nedenle şimdilik sürecin gelişimini izlemek ve baştan çok olumlu ya da olumsuz bir beklentiye girmemek lazım.

A.E: Özel temsilcilerinin görüşmeleri bir ön görüşme niteliği taşıyor. Normalleşme süreninin başlayacağını telaffuz edilip, özel temsilcilerin atanmasını takiben başlangıcın çok da uzatılmadan gerçekleştirilmiş olması elbette önemli. Aynı şekilde müzakerelerin "ön şart koşulu" olmaksızın sürdürülmesine ilişkin niyet beyanı da olumlu olarak kabul edilebilir. Burada altı çizilmesi gereken iki önemli husus var. Bunlardan ilki görüşmenin Moskova'da gerçekleştirilmiş olması. Bu Rusya'nın sürece ilişkin olumlu bir tavrı olduğunun bir işareti olmakla birlikte aynı zamanda sembolik bir anlam da taşıyor. Moskova'nın sürecin tarafı olmamakla birlikte ev sahibi olarak sürecin içinde olacağını bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. İkinci konu ise sürecin Azerbaycan'ın bilgi ve onayı dahilinde gerçekleştirilecek olmasıdır. Ancak bu

onayın ne derece sürdürülebilir olacağı Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin nasıl ve hangi yöne doğru evrileceğine bağlıdır. Zira normalleşme süreci bu iki ülke arasındaki ilişkilerin doğası ile doğrudan ilintilidir. Bu sebeple süreci değerlendirirken gereğinden fazla bir iyimserlik veya olumlama içinde olunmaması ve temkinli bir yaklaşım sergilenmesi gerektiğini düşünüyorum.

Işın Eliçin, Gazeteci

Boğaziçi Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı mezunu olan Işın Eliçin, 1993'ten bu yana medya sektöründe, televizyon, radyo, internet, gazete ve dergiler dahil, hemen hemen tüm medya platformlarında muhabirlikten yöneticiliğe pek çok pozisyonda görev aldı. Çalıştığı kurumlar arasında CNN Türk, NTV, TRT-Türk, IMC TV ve BBC Dünya Servisi yer alıyor. Mehmet Ratip ile beraber İletişim Yayınları'ndan çıkan Tristram Hunt'ın Friedrich Engels biyografisi, "Fraklı Komünist - Friedrich Engels'in Devrimci Hayatı" adlı kitabı çevirdi.

Ayça Ergun, Prof. Dr., ODTÜ

Prof. Dr. Ayça Ergun, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde öğretim üyesidir. Sovyet sonrası dönemde Kafkasya'da siyasal ve toplumsal değişim, devlet-toplum ilişkileri, ulus-devlet kuruculuğu, sivil toplum, demokratikleşme, uluslararasılaşma ve Azerbaycan-Türkiye ilişkileri konularında çalışmaktadır.

Mustafa Aydın, Prof. Dr., Kadir Has Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Aydın, Uluslararası İlişkiler Konseyi Yönetim Kurulu Başkanı ve Kadir Has Üniversitesi Öğretim üyesidir. Halen Euro-Mediterranean University (Slovenya) Senato Üyeliği ve World Council for Middle Eastern Studies Yönetim

Kurulu üyeliği görevlerini sürdüren Prof Aydın, European Academy of Sciences and Art, European Leadership Network, Global Relations Forum, Turkish Atlantic Council, International Political Science Association ve International Studies Association üyesidir. Bugüne kadar yurt içi ve dışında çok sayıda üniversite ve araştırma merkezinde çalışmalar yürütmüş olan Aydın'ın Türk dış ve güvenlik politikaları, uluslararası güvenlik, uluslararası ilişkiler teorileri ile Karadeniz, Kafkaslar ve Orta Asya bölgeleri jeopolitik ve güvenliği üzerine yayınlanmış çok sayıda çalışması bulunmaktadır.